Psycholinguistic Nature of the Language Norm and its Place among the Factors of Speech Activity

Психолінгвістична природа мовної норми та її місце серед чинників мовленнєвої діяльності

Iuliia Makarets

Ph.D. in Philology,
Assistant Professor

Юлія Макарець

кандидат філологічних наук,
доцент

E-mail: makarets_iuliia@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-5372-5820>

Researcher ID: A-4361-2019

*National Pedagogical
Dragomanov University*

✉ 9, Pyrogova Str., Kyiv,
Ukraine, 01601

*Національний
педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова*

✉ вул. Пирогова, 9, Київ,
Україна, 01601

Original manuscript received January, 18, 2019

Revised manuscript accepted March, 26, 2021

ABSTRACT

Introduction. The article focuses on the psycholinguistic aspect of studying language norm as a regulator of human speech activity.

The aim of the research is to clarify psycholinguistic essence of language norm and its role in individual speech activity and in interpersonal communication.

Methods. The research is based on materials collected during interviews and questionnaires, as well as on statements recorded due to linguistic observation. In results processing elements of statistical method were applied. They were interpreted on the basis of the methodology of expert assessments, intent analysis and discourse analysis.

Results. It analyzes correlation between concepts linguistic norm and speech norm, essence of language norm as a filter, which regulates implementation of language

system in a particular speech act, level of awareness of language norms by the speaker, etc. The article finds out dependence between following language norms and their implementing (in case if they allow for choice as long as there are systemically determined norms) by speech addresser and his prediction of audience expectations. It presents the problem of evaluation of speech by an audience and a speaker himself in terms of communicators' ideas about system of language norms.

Conclusions. Thus, language norm is an external regulator of speech activity of a person, which after internalization acquires the role of internal one; simultaneously level of speaker's awareness about this norm decreases and he begins to apply it unconsciously. Also the article analyzes violations of language norms (language deviations) as a phenomenon of dual nature: occasionally they appear as communicative noise, that can distract from the basic idea of expression or obscure it; in others, as an active communicative aggravator, can be deliberately used by speaker as a means of expression, which acts like antinorm and reveals the creative potencies of language system.

Key words: norm of language, speech activity theory, internalization, internal norm, external norm, antinorm, anomaly.

Вступ

Оцінка мовлення як правильного або неправильного ґрунтується на понятті мовної норми. Досі вивчали її переважно в межах теорії культури мови. Згадки про психологічний аспект цієї проблеми зринають здебільшого, якщо йдеться про різного типу порушення мовлення. У такому випадку дослідників цікавить не стільки поняття норми, скільки відхилення від неї, норма ж за замовчуванням виступає еталоном для порівняння, основою оцінки «правильно – неправильно». Із розвитком психолінгвістики очевидним стало тяжіння цієї теми до студій, присвячених психологічним законам мовленнєвої діяльності, у якій і реалізуються мовна система й мовна норма. Побіжно відзначив це ще основоположник теорії мовленнєвої діяльності О. Леонтьєв, зауваживши, що взаємодія мовної системи й мовленнєвих актів відбувається через рівень системи норм, на якому перетинаються численні інтра- та екстралінгвальні чинники і явища, що визначають зрештою і динаміку мовної системи, і мовленнєву діяльність (Леонтьєв, 1969).

У психолінгвістичних студіях термін «норма» без спроб чіткого визначення функціонує доволі широко, а саме поняття

норми імпліцитно присутні майже завжди, адже дослідник повинен мати точку відліку для оцінки отриманих даних, за яку й править норма. Зокрема в працях, що стосуються психоментальної сутності спілкування, генезису мовлення (Леонтьев, 1969; Эльконин, 1998), його сприйняття й ефективності (Залевская, 2001; Зимняя, 2001), порушень мовленнєвого розвитку (Бенилова & Давидович, 2014; Воробьева, 2006) і помилок у мовленні (Калмикова, Харченко та ін., 2007), вивчення іноземної мови (Бігич та ін., 2013), самокорекції комунікантів (Проценко, 2006), мовної пам'яті (Богданова, Перелигіна & Фролова, 2010) та проблем інтерференційних девіацій у мовленні білінгвів та полілінгвів тощо. Однак поняття норми тут стає одиницею метамови для пояснення інших явищ, наприклад, у зв'язку з потребою визначення нормальних показників розвитку особистості чи власне поняття «нормальності», саме ж воно предметом докладного дослідження не стає.

Саме тому психолінгвістичний вимір мовної норми досі не досліджений, на відміну від соціокультурного (її витлумачують як один із різновидів норми соціальної, зіставляють з поняттям стереотипу як одного з визначальних чинників регуляції соціальної поведінки, дефініюючи мовну норму як мовну програму, націлену на захист лінгвальної системи й лінгвальної спільності, та вивчають у контексті стандартизації мови, легітимізації змін у стандарті та проблем варіантності (Linell, 2001; Noels, 2014; Kauhanen, 2006; Giles & Rakić, 2014)) та власне лінгвістичного (де мовну норму розуміють як реалізацію потенцій мовної системи, досліджують критерії її визначення та формулювання нормативних приписів, історичні тенденції в системі норм тощо (Пилинський, 1976; Федяева, 2011; Єрмоленко та ін., 2013)). Однак мовна норма не може бути зведена до мовної традиції чи об'єктивного мовного правила, оскільки, засвоєна індивідом, перетворюється ще й на чинник його мовленнєвої діяльності. Тому **мета статті** – дослідити психолінгвістичну сутність мовної норми та її роль у мовленнєвій діяльності індивіда й міжособистісній комунікації. Для цього необхідно виконати низку завдань: чітко окреслити роль мовної норми в мовленнєвій діяльності людини, зокрема визначити її місце в системі лінгвістичних, психічних та психолінгвістичних одиниць, дослідити проблему регулювання й саморегулювання та оцінки й самооцінки мовленнєвої діяльності на основі аналізу результатів опитування й випадків девіативних висловлень та визначити

види мовних норм залежно від рівня їх включеності в процес регулювання мовної діяльності.

Методи та методики дослідження

Під час дослідження використаний комплекс методів і методик, вибір яких зумовлений предметом наукового інтересу та поставленими завданнями. Перш за все, аби визначити базові поняття, здійснений системний огляд психологічної, психолінгвістичної та лінгвістичної наукової літератури з досліджуваного питання, основні наукові положення узагальнені й на підставі міждисциплінарного підходу в контексті теорії мовленнєвої діяльності та з погляду регулятивної функції у комунікативному акті витлумачена категорія «мовна норма».

Дослідження ґрунтується на матеріалах, зібраних у ході *інтерв'ювання й анкетування*, а також на зафіксованих висловленнях з різних сфер комунікації: літературної, медійної, побутової. Опрацювання отриманих результатів *потребувало елементи статистичного методу*. Їх інтерпретація передбачала застосування *методики експертних оцінок* (під час визначення рівня девіативності мовленнєвих фрагментів та порівняння самооцінки і власної оцінки мовлення респондентів щодо його девіантності) та *інтен-аналізу* (для з'ясування релевантності самооцінки і реального рівня володіння мовною нормою та дослідження інтенційно виразних складників висловлень, що засвідчують оцінку та самооцінку мовлення комунікантами). Під час опрацювання фрагментів публічного мовлення з погляду дотримання норм та наслідків девіантності мовлення для мовців (зокрема іміджевих) використані елементи *дискурс-аналізу*, оскільки це потребувало занурення в ширший соціокультурний контексти. Фіксація девіантних висловлень у різножанрових текстах, лінгвістичних виявів самооцінки мовлення та порушень мовної норми у щоденному спілкуванні здійснена на основі *лінгвістичного спостереження*.

Вибірка

Вибірки для усних опитувань: (1) 150 респондентів, 25–60 років, мешканці м. Київ (опитування стосувалося комунікативних

спостережень реципієнтів над рівнем мовної девіантності різних дискурсів); (2) 50 респондентів, 25–60 років з нефілологічною освітою (опитування проведене так, аби порівняти самооцінку власного мовлення реципієнтом із оцінкою лінгвіста-фахівця, а також простежити залежність дотримання мовної норми від ступеня контролюваності мовлення). Онлайн-анкетування щодо сприйняття мовних девіацій охопило 187 респондентів (умовою для зарахування відповідей було те, що мовою спілкування в побуті була українська). Всі учасники були поінформовані про мету дослідження й дали згоду на обробку й використання отриманих результатів. При дослідженні дотримані всі норми наукової етики.

Результати та дискусії

Те, що мовна норма виконує роль фільтра на шляху втілення мовної системи у конкретному мовленнєвому акті, чи не вперше сформулював О. Леонтьєв (1969), хоча мовознавці, якщо не говорили цього безпосередньо, то принаймні інтуїтивно відчували вже давно. Про це свідчить тенденція паралельного вживання двох термінів – норма мови й норма мовлення. Беручи за основу встановлену Ф. де Соссюром (1960) дихотомію «мова – мовлення», дехто відчував потребу однозначно класифікувати явища на такі, що стосуються однієї з двох сфер. Термін «норма мовлення» трапляється в працях (Бельчиков, 1965; Веселитский, 1965). О. Ахманова норму визначила як

«прийняте у мовленні вживання мовних засобів, сукупність правил (регламентацій), які впорядковують вживання мовних засобів у мовленні індивіда» (Ахманова, 2004: 261).

«Мовленнєве» розуміння норми спирається на тезу, що її з'ясовують шляхом дослідження мовної практики, та й саму систему мови виводять з мовлення як єдиної конкретної даності.

Вживаніший у лінгвістичних студіях термін «норма мови». Автор досі чи не єдиної в україністиці праці, присвяченої детальній розробці теорії лінгвістичної норми, М. Пилинський, обґрунтовуючи слушність такого термінологічного рішення, зазначив:

«Якщо визнати, що поняття «норма» властиве тільки мовленню, легко потрапити в зачароване коло: «так говорять,

бо так говорять»... У дійсності справа стоїть, мабуть, інакше: так говорять, бо цього вимагають норми мови, що залежать як від суто мовних, так і від екстралінгвістичних факторів» (Пилинський, 1976: 64).

Не відкидаючи повністю термін «норма мовлення», можливий у контексті опису конкретного мовленнєвого акту або мовлення соціальної чи територіальної групи, мовознавець визначив термін «норма мови» доцільнішим і «первинним», оскільки мовна система визначальна щодо мовлення.

У пізніших лінгвістичних студіях спроби вирішити, чи норма є категорією мови, чи мовлення, стають менш однозначними. Не знайшовши єдиної правильної відповіді, вчені намагаються об'єднати те, між чим раніше проводили межу. Відзначають, що норми

«поєднують у собі вказівку на деонтичну й алетичну модальності: вони можуть стосуватися як набору мовних засобів, рекомендованих нормативними працями як зразкові (деонтична норма), так і емпіричного опису певного реального різновиду мови» (Казак, 2017: 40).

У першому випадку норма спирається на уявлення про мовну систему, у другому – на вивчення одного з різновидів її реалізації, що ґрунтуватиметься на виборі, здійсненому певною соціальною групою.

Селективність і регулятивна природа норми зумовлюють актуальність переходу її вивчення з виміру «мова – норма – мовлення» у вимір «мова – норма – мовленнєва діяльність». Мовленнєву діяльність, що, як і решта видів діяльності, є єдністю мотиваційного, цільового та виконавчого складників, породжує певна потреба, відповідно до якої мовець здійснює планування, орієнтуючись на кінцеву мету, і добирає засоби реалізації з-поміж тих, що усталені в суспільстві, – тобто між мотивом і планом та досягненням кінцевої мети знаходиться низка конкретних когнітивних операцій і мовленнєвих актів. З огляду на це важливо з'ясувати місце мовної норми в системі психологічних, лінгвістичних і психолінгвістичних одиниць та дослідити її місце в мовленнєвій діяльності індивіда та міжособистісній комунікації.

У мовленнєвій діяльності ще на зорі психолінгвістики виокремили мовні, психологічні й психолінгвістичні одиниці

(Леонтьев, 1969; Saporta, 1954). Мовні одиниці (фонема, лексема, морфема, словоформа, синтаксема) визначені в межах традиційної лінгвістики і потрактовані як інваріантні компоненти опису мови, формально-змістові комплекси, підхід до дефініювання яких може різнитися залежно від лінгвістичної моделі. Під психологічними одиницями розуміють компоненти знання про власну мову, наприклад, про природу складу, слова, речення. Ідеться про відображення в свідомості індивіда структури мовної здатності, що забезпечує мовленнєву діяльність (Леонтьев, 2007). Природа психолінгвістичних одиниць складніша. Їх тлумачать як сегменти повідомлення, що є функційно оперативними як цілості у процесах декодування й кодування і піддаються рівневному аналізу (Saporta, 1954) (ідеться про мовленнєві дії і операції). Тож мовні одиниці стосуються системи мови, психологічні – знань про мову, а психолінгвістичні – операційних блоків породження й декодування висловлення. Мовну норму та мовний стандарт як об'єктивні елементи соціальної пам'яті відносили до лінгвістичних одиниць (Леонтьев, 2007). Проте паралельне потрактування її О. Леонтьєвим (Леонтьев, 2007) як регулятора мовленнєвої діяльності дає підстави припустити, що визначення мовної норми трансформуватиметься залежно від того, чи розглядати її тільки стосовно мовної системи, чи й стосовно суб'єкта мовленнєвої діяльності, який її засвоїв і нею керується. У такому разі вона стає частиною функційних блоків, що діють у процесах породження і сприйняття мовлення, однак не як лінійний, а як супрасегментний компонент. А отже, мовна норма як сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови є лінгвістичною одиницею; засвоєна стихійно або у процесі цілеспрямованого вивчення, вона стає компонентом знання про мову; як регулятор конкретної мовленнєвої операції вона виходить на рівень психолінгвістичних (супрасегментних) одиниць.

Мовна норма – шаблон лінгвістичної поведінки, що визначає, з одного боку, очікування адресатів щодо мовця, з іншого – їхні прогнози щодо його мовленнєвих дій, адже, готуючись сприймати чиєсь мовлення, адресат свідомо чи несвідомо, відповідно до своїх фонових знань, зокрема про особистість мовця, прогнозує можливі змістові та формальні характеристики майбутнього висловлення. Це яскраво виявляється у випадку публічного мовлення: пересічний

українець може як спрогнозувати, про що говоритиме відомий політичний чи громадський діяч, так і передбачити ступінь нормативності його мовлення, навіть конкретні мовні помилки, які він допускатиме.

Це виразно підтверджують дані проведеного опитування, у якому взяли участь 150 респондентів. на питання про те, мовлення представників якого виду діяльності, на їхню думку, частіше містить порушення мовних норм, відповіли, що за їхнім комунікативним досвідом, серед таких різноробочі (їх назвали 48.0% опитаних, n=72), бо мають здебільшого низький рівень освіти, працівники комунальних служб (їх назвали 53.3% (n=80) опитаних; серед причин припускали російськомовність більшості в побуті) та українські політики (про них згадали майже 78.0% (n=117); доречно припустити, що такий високий показник пов'язаний зокрема і з тим, що вони постійно знаходяться в полі зору соціуму). Майже всі реципієнти змогли назвати принаймні 6 відомих політиків, мовлення яких вони упізнають саме через порушення норм української літературної мови. Оскільки 3 прізвища з 6 назвали всі опитані, був проведений інший експеримент: реципієнтам запропонували, прослухавши начитані іншим голосом виступи цих особистостей (були збережені фонетичні й лексико-граматичні особливості мовлення; всього 8 текстів), упізнати, який кому належить. Більше половини (53.3%) зі 150 реципієнтів упізнали всіх трьох. При цьому 68.9% (n=122) (з-поміж тих, хто впізнав 6 і більше записів – це 81.3% (n=122) респондентів) сказали, що орієнтувалися, крім теми виступу, на допущені в мовленні помилки.

Тож комунікативний досвід слухачів дає змогу прогнозувати зміст висловлення і певні його формальні особливості, що породжує комунікативні очікування, які допоможуть в усуненні комунікативних шумів, пов'язаних із девіантним використанням мовного коду. Це допомагає забезпечити ефективність комунікації, але не усуває іміджевих утрат для комуніканта через недостатнє володіння стандартом мови. Тих самих респондентів запитали про можливі причини девіантності мовлення названих політиків. 53.3% респондентів (n=80) пов'язали це з інтелектуальними чинниками, 68.0% (n=102) – з тим, що «по-нашому» (по-українськи) вони говорять «тільки по телевізору», а їхня основна мова – російська. Вербальні реакції «по-нашому» й «не по-нашому» свідчать, що

за тим, як особа володіє нормами мови, адресати оцінюють її як «свого»/«чужого».

Про оцінку публічної особи за дотриманням нею мовних норм свідчить перетворення девіативних вербальних фрагментів на засіб позначення й характеристики того, у чиєму мовленні вони трапилися. Такими засобами сьогодні багатий український політичний дискурс, наприклад: *проффесор*, *йолка* (прецеденти – помилка в анкеті кандидата в Президенти та його обмовка), *кровосісь*, *дапашиліви* (прецеденти – обмовка колишнього політика та відповідь депутатам), *скотиняка* (часто використовувана політиком лайка). Порушення мовної норми не тягне за собою безпосередніх санкцій, як у випадку із нормами права, але веде до негативної оцінки мовлення адресанта соціальною групою. Згадані девіативні фрагменти висловлень екс-політиків поширилися як інтернет-меми, що сприяють формуванню зневажливого ставлення й сприйняття як «чужого (неукраїнського)», «малограмотного».

Власне мовлення може оцінювати щодо нормативності й сам мовець. Ще на етапі формулювання він намагається добирати мовні засоби, які відповідатимуть очікуванням слухачів, які прогнозує, спираючись на знання про останніх. Часто самооцінки вербально експліковані. Це дає мовцеві змогу показати, що він усвідомлює контраст між очікуваннями та тим, що і як каже, і пояснити причину, а отже, усунути можливі перешкоди в спілкуванні: *Буду лаконічною і не надто красномовною в описі цього закладу...* (<https://bookforbreakfastblog.wordpress.com/author/bookforbreakfastblog/page/2/>); *Першою дією парламенту України після перевороту був закон про те, що російська мова має «знати своє місце». А місце це, грубо кажучи,...* було під лавкою (<http://www.unian.ua/politics/2357973-lavrov-znovu-zagovoriv-pro-zahist-rosiqskomovnogo-naselennya-ukrajini.html>); *...Нашої вини в цьому немає – а від цієї думки образа стає не такою образливою (вибачте за тавтологію)* (<https://ukr.media/psihologiya/382537/>); *Так, це базар в прямому значенні цього слова, але як кажуть одесити, «там можна купити все і ще трохи»* (<https://skopeli.com/ua/info/privoz>). Самооцінки мовлення вербалізуються в розлогих оцінних висловленнях або коротких оцінних формулах, на письмі – через лапки й шрифтові виділення.

У контексті самооцінки нормативності мовленні заслуговують на увагу дані інтерв'ю, проведеного автором статті в 2019 р.^{*}, у якому взяли участь 50 респондентів. Воно побудоване так, щоб порівняти самооцінку мовлення реципієнтом із оцінкою лінгвіста-фахівця (інтерв'юєра), а також виявити рівень залежності дотримання норми від контролюваності мовлення. Інтерв'юєр розпочинав з питання, що потребувало спонтанної розлогої відповіді («Чи подобається Вам дубляж фільмів українською?», «Що Ви думаєте про встановлення квот на українськомовний продукт на радіо й телебаченні?», «Як Ви оцінюєте мовну ситуацію в Україні й чому?», «Художню літературу якою мовою, українською чи російською, Ви переважно читаете й чому?» тощо). Далі реципієнтам пропонували за шкалою від 1 до 10 оцінити рівень відповідності власного мовлення нормам української мови й назвати помилки, які вони помічали у власному мовленні (якщо помічали). На завершення ставили ще одне питання щодо мовної ситуації в Україні: тепер мовець був свідомий, що предметом уваги є нормативність його мовлення і самоконтроль зростав. Результати дослідження засвідчили, що тільки в 46.0% (n=23) випадків при невеликій відмінності оцінка інтерв'юєра й самооцінка реципієнтів збігалися (все в межах оцінки володіння мовою від 7 до 9), у решті випадків самооцінка переважно була суттєво вищою, крім трьох реципієнтів, які, як виявилось, володіють нормами української мови краще, ніж самі думали (таблиця 1).

Таблиця 1. Зіставлення самооцінки та експертної оцінки дев'ятихвності мовлення

Співвідношення оцінки мовлення опитуваних експертом і їхньої самооцінки	%
<i>Оцінка інтерв'юєра і респондента збігалися, у межах 7–9 балів за 10-бальною шкалою (відмінність була незначною, у межах 1)</i>	46.0% (n=23)
<i>Самооцінка респондента була вищою (6–10 балів) порівняно з оцінкою експерта (1–6)</i>	50.0% (n=25)
<i>Оцінка респондента була нижчою (7–8 балів) порівняно з оцінкою експерта (9–10)</i>	4.0% (n=2)

При цьому більше половини опитаних усвідомлюють основні помилки, які роблять у мовленні, але не намагаються або не встигають застосувати ці знання на практиці.

^{*} У межах проекту за грантом Президента України (Ф82) «Лінгвосоціологічний моніторинг динаміки структури й статусу української мови в новітній час».

У випадку оцінки мовцем власного мовлення щодо відповідності мовній нормі остання постає інструментом саморегуляції мовленнєвої діяльності. Г. Ейгер увів поняття «механізм контролю мовної правильності висловлення» для механізму встановлення та оцінювання відповідності змісту чи форми мовного фрагмента еталону (нормі), збереженому в мовній пам'яті (Ейгер, 1990: 10). Залежно від того, чи норма лишається зовнішньою щодо мовця як один із інструментів соціального примусу, чи вона усвідомлена й освоєна, розрізняють норми імпліцитні та експліцитні. *Імпліцитна норма* – це «імпліцитне [інтеріоризоване – Ю.М.] знання мовця про те, як йому «можна» і «потрібно» говорити» (Костомаров та ін., 1974: 306–307). *Експліцитна норма* становить «єдність зразка і правила його застосування» (Там само). Н. Федяєва пропонує терміни *когнітивні* й *соціальні* норми, що фактично співвідносні з нормами імпліцитними й експліцитними.

«Співвідношення усвідомленого й несвідомого розмежовує соціальні (більш усвідомлені) і когнітивні (менш усвідомлені) норми... Кожен носій мови знає про існування правил вживання одиниць мови..., але, не знаючи конкретного правила, не помітить і його порушення у власному або чужому мовленні. Існування когнітивних норм, які діють як внутрішній регулятор, не очевидне, але їх порушення одразу впадає в око через конфлікт мовленнєвої одиниці й пізнавального досвіду носія мови» (Федяєва, 2011).

Тож наскільки усвідомлені процеси саморегуляції залежить від того, як комунікант засвоїв норму та якого рівня автоматизму в її дотриманні досяг. Під час описаного інтерв'ю реципієнти вибудовували два розлогі висловлення: на початку, коли ще не усвідомлювали, що основним предметом інтересу є норма в їхньому мовленні, і наприкінці, коли вже самі оцінили власне мовлення за рівнем нормативності. Друге висловлення кожного реципієнта виявляло більшу вагу мовця до нормативності мовлення. У 29.3% (n=44) в ньому вербалізовувалися випадки самокорекції граматичних помилок (переважно це творення ступенів порівняння прикметників, відмінкових форм числівників і іменників тощо), у 18.0% (n=27) – лексичних (русизмів).

У психології виділяють кілька типів регуляторів поведінки: зовнішні, суперсистемні (фізичний або соціальний вплив

середовища), субсистемні (фізіологічної та психофізіологічної природи), внутрішні, системні (психологічні: мотиви, настанови й загальний досвід суб'єкта). Останні домінують у регуляції поведінки людини, зокрема мовленнєвої. Норми мови початково – зовнішні регулятори. Коли дитина навчається говорити, то активно засвоює їх, наслідуючи мовлення оточення, і вони з зовнішніх перетворюються на внутрішні, їх дотримання стає неусвідомленим, автоматичним. Вивчаючи мову, людина має справу з системою зовнішніх норм, до якої потрібно пристосовуватися. Коли мова переходить з предметної в діяльнісну форму, коли вироблені мовленнєві уміння й навички, орієнтація на норму стає менш усвідомленою, але саме завдяки їй досягають зрозумілості, інформативності, виражальності, тобто комунікативності мовлення (Леонтьев, 1969). Однак очевидно, що засвоїти усі мовні норми неможливо. Вибірковість у їх засвоєнні – один із чинників розвитку мови й системи її норм. Крім того, кожне покоління комбінує новотвори й засвоює запозичення, необхідні для позначення нових реалій життя, може прийняти видозмінений наголос, нове значення чи змінену граматичну форму тощо. Так, сьогодні іменники *пальто* й *ситро* змінювані, хоча ще зовсім недавно, одне покоління тому, вони не мали парадигми відмінювання. У повсякденному мовленні ці лексеми були уподібнені до питомих іменників середнього роду на -о: форми *без пальта*, *з пальтом*, *у пальті* поширилися в мовленні українців і поступово стали літературною нормою. Хоча онлайн-опитування, проведене в 2019 р. у соціальній мережі Facebook (187 респондентів), показало, що майже половина опитаних (42.2%, n=79) досі вважає слово *пальто* незмінним, а його відмінювання – граматичною помилкою, що «звучить дивно». Сьогодні можна почути *Доберуся метром*, *Сиджу в бігудях* чи *Ми в кіні*. З погляду літературної норми такі конструкції неправильні, бо іменники *метро*, *бігуді*, *кіно* – незмінні. Однак вони поступово набувають поширення в повсякденному мовленні, а зміни літературної норми іноді починаються саме з помилок у мовленні. Те саме опитування в соціальній мережі засвідчило: 13.4% респондентів (n=25) вважають, що слова *метро*, *авто*, *кіно* мають відмінюватися, якщо змінюваним є слово *пальто*, а 3 реципієнти ствердили, що вживають такі форми у повсякденному мовленні, хоча й знають, що це не є літературною нормою.

Якщо норма не належить до визначальних, системних норм – то може бути змінена, інакше залишатиметься зовнішнім регулятором, який вимагатиме від мовця вищого рівня усвідомленості й самоконтролю. Так, аби вибрати між написаннями *доньчин* і *дончин*, формами *відмінка* і *відмінку*, наголошеннями *берЕмо* й *беремО*, знайти правильний відповідник «наступаючому» *свату* чи «керуючому» *відділенням*, багатьом потрібно звертатися до словників. Тобто мовці усвідомлюють потребу вибору й існування норми, мають настанову її дотриматися, але не знають конкретного правила, у якому ця норма втілена. У такому разі літературна норма є зовнішнім орієнтиром мовленнєвої діяльності. Виразно це відчують при вивченні іноземної мови, коли побудова висловлення відбувається за чіткого усвідомлення операцій вибору слів та їхніх форм, організації їх та побудови синтаксичних конструкцій. Мовець має віднайти у вербальній пам'яті потрібні слова (визначивши їхні семантичні ознаки та пов'язавши останні з певною фонетичною формою) або пристосовувати до ситуації ті, що в ній наявні чи вдатися до описового позначення, якщо згадати слово не вдається. Коли визначені базові слова висловлення, йому потрібно граматикалізувати висловлення, вибудувати його на основі знань про парадигми слів та структурні схеми речень у мові. При цьому мовець не просто виразно усвідомлює існування норм, які регулюють усі операції при переході від задуму висловлення до його вербального втілення, а на початкових рівнях має спочатку сформулювати для себе правила, у яких ці норми втілені.

Норми різних мовних підсистем можуть різнитися за ступенем усвідомленості. У мовленні виділяють рівні неусвідомленого контролю, контролю свідомого й актуального усвідомлення виражальних засобів (на письмі) (Гохлернер & Ейгер, 1983). До неусвідомленого відносять подекуди контроль фонації, однак доцільність такого підходу викликає сумніви. Наприклад, у публічному мовленні промовець свідомо керує голосом, темпом мовлення й окремими його фонетичними параметрами. У випадку української мови ідеться, наприклад, про контроль за дотриманням таких фонетичних норм літературної мови, як тверда вимова шиплячих приголосних, дзвінка вимова приголосних у кінці слова чи передня артикуляція голосного /и/. Саме слабкий контроль за фонацією породжує названі під час опитування помилки в мовленні

українських політиків: акання, сплутування /и/ та /і/, відхилення при чергуванні давніх /о/ та /е/ з /і/ в закритому складі, м'яка вимова шиплячих та оглушення дзвінких приголосних у кінці слів тощо. Загалом же справедливим є твердження, що здебільшого

«людина тільки частково усвідомлює норму: згадане зіставлення з еталоном у більшості випадків проходить на несвідомому рівні...» (Федяєва, 2011).

Тож ідеться не про те, чи є контроль на певному рівні мовної підсистеми свідомим чи несвідомим, а про те, у яких пропорціях ці два види контролю застосовуються.

Мовна норма до певної міри відносна і залежить від комунікативної ситуації. Вона може відрізнятися в територіальних і соціальних групах, слугуючи одним із маркерів протиставлення «свій – чужий», чи при спілкуванні в різних сферах діяльності. Залежно від того, чи доповідає мовець на конференції, чи спілкується з колегами або друзями, чи пише ділового листа, норма, якої він дотримується, може варіюватися: він орієнтується на норму літературної мови (певного з її функційних різновидів), діалекту, соціолекту. Так, вислів *бракує мізків* матиме різне значення в повсякденному спілкуванні пересічних українців та в сленгу програмістів (тут *мізки* – це оперативна пам'ять комп'ютера), а в офіційно-діловому стилі він буде неприйнятним через свою експресивність. *Повод ся найде* (знайдеться привід) – вислів, зрозумілий для закарпатців, бо відповідає діалектним нормам, але не для мешканців інших територій. Орієнтування на мовну норму соціолекту чи діалекту дає змогу впізнати колегу чи земляка, відмежувати представника іншої професії або приїжджого. Знання тільки норми своєї соціальної чи територіальної групи може зумовлювати комунікативні девіації або й унеможливлювати порозуміння з представниками інших груп. Тому важливе знання загальних, абсолютних норм літературної мови. Опанувати їх, порівняно з діалектними, важче: діалектну норму засвоюють і відтворюють у живому спілкуванні, переважно несвідомо, натомість норму літературної мови вивчають цілеспрямовано, а її послідовне дотримання потребує контролю й самоконтролю. Значною мірою ці труднощі пов'язані з потребою мати зразки. Тривалий час джерелом їх була художня література, але останні десятиліття

провідну роль перебирають на себе засоби масової інформації, які замість транслювати на загальнолінгвістичну норму приймають закріпленню аномалій.

Оскільки природа мовних норм соціальна, то, на думку Н. Федяєвої, залежно від ставлення до них та їх дотримання чи недотримання можна виділити ті самі типи поведінки мовців, що й у випадку норм соціальних. Серед них один нормативний (конформізм: людина приймає цілі суспільства і схвалені засоби їх досягнення) та чотири девіантні: інновація (людина згодна з цілями суспільства, але не схвалює прийнятих засобів їх досягнення), ритуалізм (заперечення цілей суспільства, але прийняття засобів їх досягнення), ретритизм (заперечення і цілей, і засобів, схвалених суспільством) та бунт (активна відмова від прийнятих у суспільстві цілей і засобів та боротьба за нові цінності) (Федяєва, 2011). Подібне перенесення видається дещо умовним, хоча все ж авторка до певної міри має рацію. Так, коли український правопис 1990 р. повернув вилучену в 1933 р. літеру *г*, ставлення до цього в суспільстві було неоднозначним, що подекуди відчувається ще й сьогодні, хоча минуло майже тридцять років. Відновлення штучно перерваної орфографічної традиції, яка відповідає фонетичній особливості української мови, одні сприйняли схвально (конформізм), інші вважали цей крок невиправданим, але через потребу писати правильно все ж використовували її на письмі (ритуалізм). Були й згодні з рішенням, яке не тільки відновлювало історичну справедливість, але й відповідало системним особливостям української мови, але вважали, що коло слів, у яких її слід писати, треба суттєво розширити (інновації). Це прагнення, наприклад, знайшло вияв у лінгвістичній поведінці письменників, які, попри лексикографічні приписи, висали *пропаганда*, *когнітивний*, *андеграунд*, *регіон*, *мамалига*, *нелегал*, *боїнг*, *свінг*, *ретті*, *синагога* (Андрухович, 2011). Бувають і випадки відкидання чинного українського правопису як спотвореного і такого, який неможливо виправити, вносячи зміни (бунт). Здебільшого в такому разі ідеться про вимогу повернення до «класичного» харківського правопису.

Дотримання загальноприйнятої норми літературної мови – умова успішного комунікативного акту. Порушення її діє на адресата як сильний вербальний подразник і часом відволікає від змісту висловлення. Однак іноді саме це і є метою мовця: він

свідомо порушує норму, використовуючи незвичність девіантного фрагмента з сугестивною метою. Цим багатий художній дискурс, де на порушенні літературної мови вибудовують виражальні засоби: *життя – незнищенна дурна безконечність / а смерть – і брудна і невміла наймичка / я з ними двома задовбався вже – чесно! / я з ними вже тут натворив стільки зайвого!* (Іздрик, 2018: 18); *Деся хтось змінив музику. На індійську. – Індуси такі ж брудні, як наше життя. Тільки нам, на відміну від них, насрати на наші душі. Хай живе сансара... Нічого не мінялося. В місті була ніч. Чи день. Люди, певно, однаково фірили свої нікчемні вікна* (Карпа, 2004). Порушення пунктуаційних, орфографічних, лексичних, граматичних норм тощо – у сучасному постмодерністському просторі все це може стає одним із прийомів художньої літератури. Виразальність девіативних фрагментів у художньому тексті підтверджує, що те саме явище в одному мовленнєвому акті, ситуації чи жанрі можуть сприймати як досить адекватне, а в інших – як грубу помилку чи бунт проти мовленнєвого етикету (Леонтьев, 1969). Тож, розглядаючи девіативні фрагменти висловлення, доречно розрізняти *анорматив* та *антинорму* як відповідно невмотивоване і вмотивоване порушення мовної норми. Отже, мовна девіація може як свідчити про недостатнє володіння нормою, так і мати естетичне навантаження. Вдаватися до антинорми (або «риторичної норми» (Федяева, 2011)) письменників спонукає більша експресивність девіантних фрагментів порівняно з нормативними, що робить вищою їхню функційну значущість для художнього тексту.

Висновки

Тож мовні норми – соціо-когнітивні регулятори реалізації потенцій мовної системи в конкретному висловленні, що задають координати вибору, комбінування та вимови тих чи тих мовних одиниць і їх форм, синтаксичних конструкцій тощо. Різний ступінь інтеріоризованості й усвідомлення мовних норм дає підстави виділити серед них соціальні (експліцитні) та когнітивні (імпліцитні). Якщо на порушення когнітивної мовної норми адресат реагує майже автоматично, оскільки девіантний фрагмент висловлення стає сильним комунікативним подразником, то порушення норми

експліцитної він може й не усвідомити. У першому випадку виникає відчутний комунікативний шум, а в другому комунікація може тривати без суттєвих втрат. Нормативність/ненормативність мовлення – важливий складник образу мовця та чинник його оцінки іншими учасниками комунікації, що також впливає на результат комунікації, зокрема на можливість досягнення поставленої комунікантом мети.

Аномальні фрагменти висловлення як результат порушення мовної норми є, з одного боку, вербальними подразниками, одним із різновидів комунікативного шуму, що заважає повноцінній реалізації комунікативної взаємодії через контраст між очікуваним і реальним мовленням. З іншого – це потужний сугестивний вербальний інструмент, яким як виражальним засобом часто послуговуються в художній літературі. У такому випадку йдеться не про аноматив, а про антинорму як оказіональне явище, комунікативно виправдане відхилення від усталеної мовної норми.

Подальше дослідження буде спрямоване на визначення соціально-правової природи мовної норми, зокрема норми літературної мови, та з'ясування особливостей процесу їх легітимізації в суспільстві.

Література

- Андрухович, Ю. (2011). *Лексикон інтимних місц.* Київ : Meredian Czernowitz.
- Ахманова, О.С. (2004). *Словарь лингвистических терминов.* Москва : УРСС : Едиториал УРСС.
- Бельчиков, Ю.А. (1965). О нормах литературной речи. *Вопросы культуры речи*, 6, 6–16.
- Бенилова, С.Ю., & Давидович, Л.Р. (2014). *Логопедия. Системные нарушения речи у детей (этиопатогенез, классификации, коррекция, профилактика).* Москва: Московский психолого-социальный институт.
- Бігич, О.Б., Бондар, Л.В., Волошинова, М.М., Максименко, Л.О., Огуй, О.М., Окопна, Я.В. та ін. (2013). *Теорія і практика формування інішомовної професійно орієнтованої компетентності в говорінні у студентів нелінгвістичних спеціальностей.* Київ : Вид. центр КНЛУ.
- Богданова, І.Є., Перелигіна, Л.А., & Фролова, О.І. (2010). Психологічні особливості мовної діяльності в умовах екстремальної ситуації. *Проблеми екстремальної та кризової психології*, 8, 388–394.
- Веселитский, В.В. (1965). О некоторых понятиях правильной речи. *Вопросы культуры речи*, 6, 68–80.
- Воробьева, В.К. (2006). *Методика развития связной речи у детей с системным недоразвитием речи.* Москва : АСТ: Астрель: Транзит книга.

- Гохлернер, М.М., & Ейгер, Г.В. (1983). Психологический механизм чувства языка. *Вопросы психологии*, 4, 137–142.
- Ейгер, Г.В. (1990). *Механизмы контроля языковой правильности высказывания*. Харьков : Основа.
- Срмоленко, С.Я., Бибик, С.П., Коць, Т.А., Сютя, Г.М., & Чемеркін, С.Г. (2013). *Літературна норма і мовна практика*. Ніжин : ТОВ «Видво «Аспект-Поліграф».
- Залевская, А.А. (2001). *Текст и его понимание*. Тверь : Изд-во ТГУ.
- Зимняя, И.А. (2001). *Лингвopsихология речевой деятельности*. Москва : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : НПО «МОДЭК».
- Іздрик, Ю. (2018). *Лінії і ніжні: Вибрані вірші*. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.
- Казак, Е.А. (Ред.). (2017). *Норма и вариативность в языке и речи*. Москва : ИНИОН РАН.
- Калмикова, Л.О., Харченко, Н.В., Дем'яненко, С.Д., & Порядченко, Л.А. (2007). *Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку*. Київ : Вид-во «ПП Медведєв».
- Карпа, І. (2004). *50 хвилин трави*. Режим доступу: <https://litlife.club/br/?b=13249&p=1>
- Костомаров, В.Г., Леонтьев, А.А., & Шварцкопф, Б.С. (1974). Теория речевой деятельности и культура речи. А.А. Леонтьев (Ред.), *Основы теории речевой деятельности* (с. 300–311). Москва : Наука.
- Леонтьев, А.А. (1969). *Язык, речь, речевая деятельность*. Москва : Просвещение.
- Леонтьев, А.А. (2007). *Психолінгвістическіє єдінціє і порождєніє рєчєвєгє вьсєкєзєвєніє*. Москва : Комкнігє.
- Пилинський, М.М. (1976). *Мовна норма і стиль*. Київ : Наукова думка.
- Проценко, О.В. (2006). Прагматична самокорекція комунікантів в українському спонтанному мовленні (на матеріалі теле- та радіотекстів). *Автореф. дис. канд. філол. наук*. Київ.
- Соссюр, де Ф. (1960). *Курс общей лингвистики (извлечения)*. Москва.
- Федяева, Н.Д. (2011). *Нормы в пространстве языка*. Москва: Флинта.
- Эльконин, Д.Б. (1998). *Развитие устной и письменной речи*. Москва : Интор.
- Giles, H., & Rakić, T. (2014). Language attitudes: the social determinants and consequences of language variation. T.M. Holtgraves (Ed.), *The Oxford handbook of language and social psychology* (pp. 3–26). Oxford : Oxford University Press.
- Kauhanen, I. (2006). Norms and Sociolinguistic Description. *A man of measure: festschrift in honour of Fred Karlsson on his 60th Birthday. A special supplement to SKY Journal of Linguistics*, 19, 34–46.
- Linell, P. (2001). Dynamics of discourse or stability of structure: Sociolinguistics and the legacy from linguistics. S.S. Coupland, & C.N. Candlin (Eds.), *Sociolinguistics and Social Theory* (pp. 107–126). Harlow : Pearson Education.
- Noels, K.A. (2014). Language variation and ethnic identity: A social psychological perspective. *Language & Communication*, 35, 88–96. <https://doi.org/10.1016/j.langcom.2013.12.001>
- Saporta, S. (1954). Relations between Psychological and Liguistic Units. *Psycholinguistics. A survey of theory and research problems* (pp. 60–66). Baltimor.

Інтернет-джерела

<https://www.unian.ua/politics/2357973-lavrov-znovu-zagovoriv-pro-zahist-risiyskomovnogonaseleennyaukrajini.html>

<https://bookforbreakfastblog.wordpress.com/author/bookforbreakfastblog/page/2/>

<https://ukr.media/psihologiya/382537/>

<https://skopeli.com/ua/info/privoz>

References

- Akhmanova, O.S. (2004). *Slovar lingvisticheskikh terminov [Dictionary of linguistic terms]*. Moscow : URSS: Editorial URSS [in Russian].
- Andrukhovych, Yu. (2011). *Leksikon intymnykh mist [The vocabulary of intimate cities]*. Kyiv : Meredian Czernowitz [in Ukrainian].
- Belchikov, Yu.A. (1965). O normah literaturnoi rechi [About the norms of literary speech]. *Voprosy kultury rechi – Issues of culture of speech*, 6, 6–16 [in Russian].
- Benilova, S.Yu., & Davidovich, L.R. (2014). *Logopediya. Sistemnye narusheniya rechi u detey (etiopatogenez, klassifikatsii, korrektsiya, profilaktika) [Speech therapy. Systemic speech disorders in children (etiopathogenesis, classification, correction, prevention)]*. Moscow : Moskovskiy psikhologo-sotsialnyi institut [in Russian].
- Bihych, O.B., Bondar, L.V., Voloshynova, M.M., Maksymenko, L.O., Ohui, O.M., Okopna, Ya.V. et al. (2013). *Teoriia i praktyka formuvannia inshomovnoi profesiino oriietovanoi kompetentnosti v hovorinni u studentiv nelinhvistychnykh spetsialnostei [Theory and practice of formation of foreign language professionally oriented competence in speaking in students of non-linguistic specialties]*. Kyiv : Vyd. tsentr KNLU [in Ukrainian].
- Bohdanova, I.Ie., Pereyhina, L.A., & Frolova, O.I. (2010). Psykholohichni osoblyvosti movnoi diialnosti v umovakh ekstremalnoi sytuatsii [Psychological features of language activity in an extreme situation]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii – Problems of Extreme and Crisis Psychology*, 8, 388–394 [in Ukrainian].
- Eiher, H.V. (1990). *Mekhanizmy kontroliia yazykovoi pravilnosti vyskazyvaniia [Psychological mechanism of language feeling]*. Kharkov : Osnova [in Russian].
- Elkonin, D.B. (1998). *Razvitie ustnoy i pismennoy rechi [Development of speaking and writing]*. Moscow : Intor [in Russian].
- Fediaieva, N.D. (2011). *Normy v prostranstve yazyka [Norms in the space of language]*. Moscow : Flynta [in Russian].
- Giles, H., & Rakić, T. (2014). Language attitudes: the social determinants and consequences of language variation. T.M. Holtgraves (Ed.), *The Oxford handbook of language and social psychology* (pp. 3–26). Oxford : Oxford University Press.
- Hokhlerner, M.M., & Eiher, H.V. (1983). Psihologicheskii mekhanizm chuvstva yazyka [The psychological mechanism of the sense of language]. *Voprosy psikhologii – Issues of Psychology*, 4, 137–142 [in Russian].
- Izdryk, Yu. (2018). *Lynyvi i nizhni: Vybrani virshi [Lazy and tender: Selected poems]*. Kyiv : A-BA-BA-HA-LA-MA-HA [in Ukrainian].
- Kalmykova, L.O., Kharchenko, N.V., Demianenko, S.D., & Poriadchenko, L.A. (2007). *Rozvytok movlennia ditei starshoho doshkilnoho viku [Speech development of preschool children]*. Kyiv : Vyd-vo «PP Medviediev» [in Ukrainian].
- Karpa, I. (2004). *50 khvylyn travy [50 minutes of grass]*. Retrieved from <https://litlife.club/br/?b=13249&p=1> [in Ukrainian].
- Kauhanen, I. (2006). Norms and Sociolinguistic Description. *A man of measure: festschrift in honour of Fred Karlsson on his 60th Birthday. A special supplement to SKY Journal of Linguistics*, 19, 34–46.

- Kazak, E.A. (Ed.). (2017). *Norma i variativnost v yazyike i rechi* [Norm and Variability in Language and Speech]. Moscow : INION RAN [in Russian].
- Kostomarov, V.H., Leontiev, A.A., & Shvartskopf, B.S. (1974). *Teoriia rechevoi deiatelnosti i kultura rechy* [Theory of speech activity and speech culture]. A.A. Leontiev (Ed.), *Osnovy teorii rechevoi deiatelnosti – Basics of the theory of speech activity* (pp. 300–311). Moscow : Nauka [in Russian].
- Leontiev, A.A. (1969). *Yazyk, rech, rechevaia deiatelnost* [Language, speech, speech activity]. Moscow : Prosveshcheniie [in Russian].
- Leontiev, A.A. (2007). *Psikholingvisticheskie edinity i porozhdenie rechevogo vyskazyvaniia* [Psycholinguistic units and the generation of speech utterance]. Moscow : Komkniga [in Russian].
- Linell, P. (2001). Dynamics of discourse or stability of structure: Sociolinguistics and the legacy from linguistics. S.S. Coupland, & C.N. Candlin (Eds.), *Sociolinguistics and Social Theory* (pp. 107–126). Harlow : Pearson Education.
- Noels, K.A. (2014). Language variation and ethnic identity: A social psychological perspective. *Language & Communication*, 35, 88–96. <https://doi.org/10.1016/j.langcom.2013.12.001>
- Protsenko, O.V. (2006). *Prahmatychna samokorektsiia komunikantiv v ukrainskomu spontannomu movlenni (na materiali tele- ta radiotekstiv)* [Pragmatic self-correction of communicators in Ukrainian spontaneous speech (based on TV and radio texts)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Pylynskyi, M.M. (1976). *Movna norma i styl* [Language and style]. Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
- Saporta, S. (1954). Relations between Psychological and Liguistic Units. *Psycholinguistics. A survey of theory and research problems* (pp. 60–66). Baltimor.
- Sossyur, de F. (1960). *Kurs obschey lingvistiki (izvlecheniya)* [General Linguistics Course (Extracts)]. Moscow [in Russian].
- Veselytskyi, V.V. (1965). O nekotoryh poniatiiakh pravilnoi rechi [About some concepts of correct speech]. *Voprosy kultury rechi – Issues of culture of speech*, 6, 68–80 [in Russian].
- Vorobeva, V.K. (2006). *Metodika razvitiya svyaznoy rechi u detey s sistemnym nedorazvitiem rechi* [Methodology for the development of coherent speech in children with systemic speech underdevelopment]. Moscow : AST: Astrel: Tranzit kniga [in Russian].
- Yermolenko, S.Ia., Bybyk, S.P., Kots, T.A., Siuta, H.M., & Chemerkin, S.H. (2013). *Literaturna norma i movna praktyka* [Literary norm and language practice]. Nizhyn : TOV «Vydvo «Aspekt-Polihraf» [in Ukrainian].
- Zalevskaya, A.A. (2001). *Tekst i ego ponimanie* [Text and its understanding]. Tver : Izd-vo TGU [in Russian].
- Zimnyaya, I.A. (2001). *Lingvopsihologiya rechevoy deyatelnosti* [Linguophilosophy of speech activity]. Moscow : Moskovskiy psihologo-sotsialnyi institute; Voronezh : NPO «MODEK» [in Russian].

Internet sources

<https://www.unian.ua/politics/2357973-lavrov-znovu-zagovoriv-pro-zahist-rosiyskomovnoho-naselennya-ukrajini.html>

<https://bookforbreakfastblog.wordpress.com/author/bookforbreakfastblog/page/2/>

<https://ukr.media/psihologiya/382537/>

<https://skopeli.com/ua/info/privoz>

АНОТАЦІЯ

Вступ. Стаття присвячена психолінгвістичному аспекту вивчення мовної норми як одного з регуляторів мовленнєвої діяльності людини.

Мета дослідження – з'ясувати психолінгвістичну сутність мовної норми та її роль у мовленнєвій діяльності й міжособистісній комунікації.

Методи. Дослідження ґрунтується на матеріалах, зібраних у ході інтерв'ювання й анкетування, а також на висловленнях, зафіксованих на основі лінгвістичного спостереження. При опрацюванні результатів були застосовані елементи статистичного методу. Їх інтерпретація здійснена на основі методики експертних оцінок, інтен- та дискурс-аналізу.

Результати. Розглянуті питання співвідношення термінів мовна норма та мовленнєва норма, сутності мовної норми як фільтра, який регулює реалізацію мовної системи в конкретному мовленнєвому акті, рівня усвідомленості мовної норми мовцем тощо. З'ясована залежність дотримання мовної норми та здійснення закладеного в ній вибору (за винятком системно визначених норм) адресантом мовлення від прогнозування очікувань аудиторії. Проблема оцінювання мовлення аудиторією та самим мовцем представлена з погляду відповідності уявленням комунікантів про систему норм мови.

Висновки. Отже, мовна норма – зовнішній регулятор мовленнєвої діяльності людини, який, інтеріоризуючись, набуває ролі внутрішнього, при цьому зменшується рівень усвідомленості й мовець починає застосовувати норму неспівомовно. Порушення мовної норми (мовні девіації) потраптовані як явище подвійної природи: в одних мовленнєвих ситуаціях вони виступають як комунікативний шум, що може відволікати від основної думки висловлення, затемнювати її або й робити зовсім незрозумілою, зводячи нанівець комунікативний акт; в інших – як активний комунікативний подразник, свідомо уведений мовцем як виражальний засіб, що набуває значення антинорми й розкриває закладені в мовній системі творчі потенції.

Ключові слова: норми мови, теорія мовленнєвої діяльності, внутрішня норма, зовнішня норма, антинорма, аномалія.

Макарець Юлія. Психолінгвістическая природа языковой нормы и ее место среди факторов речевой деятельности

АННОТАЦИЯ

Введение. Статья посвящена психолингвистическому аспекту изучения языковой нормы как одного из регуляторов речевой деятельности человека.

Цель исследования – выяснить психолингвистическую сущность языковой нормы и ее роль в речевой деятельности индивида и в межличностной коммуникации.

Методы. Исследование основывается на материалах, собранных в ходе интервьюирования и анкетирования, а также на высказываниях, зафиксированных на основе лингвистического наблюдения. При обработке результатов были применены элементы статистического метода. Их интерпретация осуществлена на основе методики экспертных оценок, интен- и дискурс-анализа.

Результаты. Рассмотрены соотношение понятий языковая норма и речевая норма, сущность языковой нормы как фильтра, который регулирует реализацию языковой системы в конкретном речевом акте, уровня осознанности языковой нормы говорящим и т.п. Выяснена зависимость соблюдения языковой нормы и осуществления заложенного в ней выбора (за исключением системно определенных норм) адресантом речи от прогнозирования ожиданий аудитории. Проблема оценки речи аудиторией и самим говорящим показана в связи с представлениями коммуникантов о системе норм языка.

Выводы. Языковая норма – внешний регулятор речевой деятельности человека, который, интериоризируясь, приобретает роль внутреннего, при этом уменьшается уровень осознанности, и говорящий начинает применять норму бессознательно. Нарушение языковой нормы (языковые девиации) понимаются как явление двойственной природы: в одних речевых ситуациях они выступают как коммуникативный шум, который может отвлекать от основной мысли высказывания, затемнять ее или делать непонятной, сводя на нет коммуникативный акт; в других – как активный коммуникативный раздражитель, введенный говорящим в качестве выразительного средства, что приобретает значение антинормы и раскрывает заложенные в языковой системе творческие потенции.

Ключевые слова: нормы языка, теория речевой деятельности, внутренняя норма, внешняя норма, антинорма, аномалия.